

„Jednousedlostný šľachtic“ K objasneniu stredovekého pojmu

TIBOR NEUMANN

Kľúčové slová: stredovek, terminológia, , drobná šľachta, majetky, sociálny status, sociálne rozvrstvenie

J e dávno známou skutočnosťou, že veľkú časť šľachty stredovekého Uhorského kráľovstva, ktorá vcelku tvorila asi 4-5% všetkého obyvateľstva, predstavovali drobní šľachtici so skromným majetkom a aj medzi nimi prevládali tzv. šľachtici s jednou usadlosťou (*nobiles unius sessionis*).¹ Často sa však stáva, že v historickom povedomí sa táto skupina mylne charakterizuje: pokladajú ju za v podstate samostatnú spoločenskú vrstvu, ktorá sa ocitla na najspodnejšom stupni šľachtickej society a na tomto základe sa zvyknú označovať ako bezmajetní, chudobní alebo sedliacki šľachtici.² Obvykle sa o nich dočítame, že disponovali výlučne len jednou usadlosťou, ale zároveň plným krajinským šľachtickým právom, ale už dopredu môžem obrazne povedať, že toto tvrdenie krváca z viacerých rán. V nasledujúcom texte by som sa preto chcel venovať významu tohto pojmu a podložiť ho niekoľkými poučnými príkladmi z Nitrianskej stolice. Dopredu však musím zdôrazniť, že za šľachtica s jednou usadlosťou budem vo svojej štúdií pokladať takú osobu, ktorú takto nazvali v dobových prameňoch. Hoci sa toto zdá až príliš samozrejmým, predsa to tak nie je. Z tradične ponímaného obdobia stredoveku totiž – odhliadnuc od ojedinelých výnimiek, najmä daňových súpisov³ – nemáme k dispozícii také pramene, ktoré by nazývali jedného

¹ Napr. MAKSAY, Ferenc. „A sok nemes országa”. In H. BALÁZS, Éva-FÜGEDI, Erik-MAKSAY, Ferenc (ed.). *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Budapest, 1984, s. 277–296, KUBINYI, András. A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 38, (1996) s. 146–147; KUBINYI, András. Nemesi szabadság-jobbágyi szabadság. Falusi önkormányzat a késő középkorban. In KLANICZAY, Gábor-NAGY, Balázs (ed.). *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Budapest, 1999, s. 245. (Podľa autora boli 4,4% obyvateľstva šľachticov, v rámci toho 2,9 % šľachticov s jednou usadlosťou).

² O jednousedlostných šľachticoch ako o sedliakoch disponujúcich výsadami pozri: KUBINYI, A. Nemesi szabadság, ref.1, s. 245–246. – O jednousedlostných alebo chudobných šľachticoch: MAKSAY, Ferenc. *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. I. zv. Budapest, 1990, s. 6–8. — K terminológii a na ďalšiu literatúru k téme pozri NEUMANN, Tibor. A Vízköz kisnemesi társadalma a középkorban. *Századok* 136. (2002), s. 417–450, najmä s. 443–448.

³ Napr. SOLYMOSI, László. Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei

alebo viacerých šľachticov jednousedlostnými šľachticmi. Aby sme mohli presnejšie charakterizovať príslušníkov tejto skupiny, podobne ako v mnohých iných stoliciach, aj v Nitrianskej nám môžu pomôcť daňové súpisy⁴ až z pomoháčskeho obdobia. Pri skúmaní jednousedlostných šľachticov teda nemôžeme urobiť nič iné, než sledovať spätne stopy rodín, ktoré sa uvádzajú v súpisoch z obdobia raného novoveku. Táto metóda, hoci je východiskom z núdze, predsa len prináša mimoriadne zaujímavé poznatky.

Najjednoduchšie je nájsť dôkazy, či jednousedlostný šľachtic skutočne vlastnil len jednu usadlosť. V nespočetných prípadoch totiž vieme o šľachticoch, ktorí mali súčasne viac, trebárs aj šesť usadlostí, ale vieme aj o takých, ktorých celkové vlastníctvo tvorila len čiastka (štvrtina, pätina, šestina).⁵ Dôvod, prečo ich napriek tomu nazývajú jednousedlostnými, vysvetľujú celkom jednoznačne stredoveké zákony, keď pojem *nobilis unius sessionis* sa pokladá za synonymum pojmu *nobilis iobagiones non habentes*, teda šľachtic, ktorý nevlastní ani jedného poddaného. V Nitrianskej stolici sa vo viacerých prípadoch stretávame s takými osobami, ktoré síce v súpisoch uvádzajú medzi jednousedlostníkmi, pretože v stolici nemá ani jedného poddaného, ale nakoniec ho predsa len oslobodia spod platenia dane s odvolaním sa na skutočnosť, že v Trenčianskej stolici poddaných vlastní.⁶ Šľachtic vlastniaci jednu usadlosť teda v skutočnosti mohol mať viacero usadlostí, ale tie boli usadlosťami šľachtickými, alebo - čo sa tiež dosť často vyskytovalo, mohlo ísť o usadlosti neobývané, teda pusté, poddanské. Hoci označenie jednousedlostný šľachtic sa užíva po prvýkrát v zákone kráľa Mateja I. v roku 1463,⁷ synonymum „nedisponujúci poddaným“ sa od temešvárskeho snemu v roku 1397 často vyskytuje v nariadeniach zákonov.⁸

adószámadások. In MADARÁSZ, Lajos (ed.). *Tanulmányok Veszprém megye múltjából* (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.) Veszprém, 1984, s. 207–211; C. TÓTH, Norbert. Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában. *Századok* 141, 2007, s. 434–451. (Daňové súpisy dvoch okresov stolice Zala z roku 1513).

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL) E 198. Conscriptioes portarum: Nyitra megye /Nitrianska stolica/. (Sign. filmotéky: krabice1640–1641) — Zo stolice je spreď roku 1526 známy len jeden daňový súpis, ktorý popisuje len jeden okres, pozri NEUMANN, Tibor. Nyitra megye hegyentúli járásának kamarahaszna-összeírása 1452-ből. In NEUMANN, Tibor–RÁCZ, György (ed.). *Honoris causa. Emlékkönyv Engel Pál tiszteletére* (Társadalom- és Művelődéstörténeti tanulmányok 40. – Analecta Mediaevalia III.). Budapest–Piliscsaba, 2009, s. 183–234.

⁵ Príklady pozri: NEUMANN, T., Vízköz, ref. 2, s. 437–438, 443; NEUMANN, Tibor. Nemes vagy jobbágy? Egy Turóc megyei késő középkori jogszokás elemzése. *Levéltári Közlemények* 75, 2004, s. 93–116, najmä s. 100.

⁶ V daňovom súpise z roku 1549 zaznamenali o jednousedlostných z obcí Krnča a Baštín (dnes súčasť Bošian), že v Trenčianskej stolici vlastní poddaných (pozri Conscriptioes – pozn. 4, 1. súpis fol. 270r–v, 2. súpis fol. 209r.).

⁷ Zák. článok 2 z roku 1463 *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt Georgius BÓNIS, Geisa ÉRSZEGI, Susanna TEKE. (Publicationes Archivii Nationalis Hungarici II. Fontes 19.) Budapest, 1989, s. 134. (ďalej DRH II.)

⁸ Zák. čl. 6 z roku 1397: „Minores autem nobiles iobagionibus orbatí et privati”, „nobiles persone iobagionibus carentes”. *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt Georgius BÓNIS, Vera BÁCSKAI. (Publicationes Archivii Nationalis Hungarici II. Fontes 11.) Budapest, 1976, s. 161–162. (ďalej DRH I.); Zák. čl. 66 z roku 1397:

Pojem jednousadlostný teda zdôrazňuje, že takýto šľachtic nemá zdaniteľnú poddanskú usadlosť. Keďže v Uhorsku sa platenie daní a doplnenie vojsk zakladalo na počte poddanských usadlostí, neskorostredovekí panovníci sa snažili zdaniť aj tú početnú šľachtickú vrstvu, ktorej sa dovtedy vďaka privilégiám darilo celkom sa vyhýbať povinnosti znášať ťarchy. Nie je nemožné, že pre tieto snahy poslúžila ako príklad cirkev, ktorá by bola najradšej zahrnula medzi platičov desiatku aj šľachticov bez poddaných – čo sa jej občas aj darilo – a to aj napriek tomu, že od roku 1397, keď o tom vydal zákon Žigmund Luxemburský, viacero ďalších dekrétov takýto postup zakazovalo.⁹ Pre prenikanie osmanskotureckých vojsk sa samozrejme do popredia dostali v prvom rade vojenské odvody: šľachtici s jednou usadlosťou obvykle museli osobne nastúpiť do vojska, inokedy však muselo viacero – napr. 10, 20 alebo 36 – jednousadlostných vyzbrojiť jedného lukostrelca.¹⁰ Prvým panovníkom, ktorý vyrubil mimoriadnu daň v peniazoch aj jednousadlostným šľachticom, bol Albrecht Habsburský roku 1439 vo výške sto denárov.¹¹

Je potrebné zdôrazniť, že okrem oslobodenia spod platenia desiatku, resp. zriedkavej úpravy tejto povinnosti a skutočnosti, že sa nemuseli v plnom počte nechávať zastupovať na snemoch,¹² sa v uhorských zákonoch stretávame s jednousadlostnými šľachticmi len v prípade, ak ich panovník zaťažil daňou alebo vojenskou povinnosťou. Týmto povinnostiam sa ešte budeme venovať, ale najprv sa pozrime na daňové súpisy Nitrianskej stolice z rokov 1530-1540.

Jedným z najdôležitejších poznatkov z nich je, že v súpisoch šľachticov s jednou usadlosťou sa nenachádzajú len osoby so šľachtickým pôvodom. Sem zapísali napríklad aj cirkevných šľachticov Ostrihomského arcibiskupstva a Nitrianskeho biskupstva, takzvaných predialistov,

„nobiles pauperes iobagionibus carentes”. Tamže, s. 173. — Por. zák. čl. 20 z roku 1492: „nobiles autem unius sessionis utputa iobagiones non habentes”. NAGY, Gyula – KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (ed.). *Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytar 1000–1526. évi törvényzikkék*. Budapest, 1899, s. 492. (ďalej CIH I.)

⁹ Zák. čl. 66 z roku 1397. DRH I., s. 173. — 1405: „Et quia nihil esset nobilitatis insigne, si ab inferioribus non differret, volumus igitur et presenti ordinatione sanximus, ut nullus nobilis regni nostri, vero scilicet nobilitatis titulo insignitus, etiam si iobagionibus omnino careat, ad decimas dicari et ad ipsarum decimarum super eum fortassis dicatarum solutionem compelli, astringi et artari debeat atque possit modo aliquali. DRH I. s. 216. — Zák. čl. 28 z roku 1439: tamže, I. s. 294. — Zák. čl. 1 z roku 1440: tamže, I. s. 312. — Zák. čl. 36 z roku 1447: tamže, I. s. 370. — Zák. čl. 24 z roku 1458: DRH II. s. 97. — Zák. čl. 6 z roku 1468: tamže II. s. 176. — Zák. čl. 3 z roku 1470: tamže, II. s. 186–187. — Zák. čl. 50 z roku 1492: CIH I. s. 512. — Zák. čl. 29 z roku 1500: tamže, s. 660. — Neskoršie zákony zdôrazňovali, že jednousadlostní sú oslobodení od platenia desiatku len na svojej usadlosti, ak vlastní vinohrad alebo oráčiny na pozemku niekoho iného, táto ich výsada stráca platnosť.

¹⁰ Zák. čl. 11 z roku 1459: DRH II. s. 113; Suppl. Zák. čl. 4 z roku 1464: DRH II. s. 154; Zák. čl. 20 z roku 1492: CIH I. s. 492; Zák. čl. 1 z roku 1498: CIH I. s. 596; Zák. čl. 16 tamže, s. 604.

¹¹ 1439: DRH I. s. 305.

¹² Zák. čl. 28 z roku 1447 nariaďuje, že tí šľachtici, ktorí nemajú vôbec, alebo majú menej ako 20 poddaných, sa nemusia zúčastniť na každoročnom zasadaní snemu: DRH I. s. 368. — Zák. čl. 1 z roku 1498 zase nariaďuje, aby z desiatich jednousadlostných šľachticov sa na sneme zúčastnil jeden: CIH I. s. 596.

pričom neuviedli, že majú odlišné právne postavenie.¹³ Okrem nich tu nachádzame viacero takých osôb, resp. skupín osôb, ktoré právne nepatrili do šľachtického stavu, predsa – v súlade s nariadeniami platnými pre daný rok – boli oslobodené spod platenia daní alebo boli zdanení ako jednousedlostní šľachtici. Najextrémnejším príkladom je zaradenie vdovy po bohatom a vplyvnom moravskom šľachticovi Janovi zo Žerotína medzi jednousedlostných šľachticov. Jej manžel mal v zálohu kráľovské mesto Skalicu a rovnako ako ostatných šľachticov, ktorí bývali v domoch v Skalici, zapísali aj jeho vdovu, ktorá tam vlastnila dom.¹⁴ Najzaujímavejší je však prípad poddaných z Turej, ktorí roku 1467 zajali žoldnierskeho kapitána Jána Švehlu. Ich a ich potomkov kráľ Matej naveky oslobodil spod platenia štátnej dane, ale ponechal ich vo vlastníctve Čachtického panstva Michala Országha z Gutu ako poddaných. Z tohto dôvodu sa niekedy v daňových súpisoch vyskytujú ako „Švehlovi šľachtici“, „Švehlovi slobodníci“ alebo „Švehlovi kráľovskí šľachtici“.¹⁵ Teda platili krajinskú zemepanskú daň, ale keďže boli oslobodení spod platenia štátnej dane, už-už sa počítali za šľachticov. Svoje výsady dali ranonovovekým habsburským panovníkom viackrát potvrdiť: v týchto privilégiiach sa pravidelne nazývajú šľachticmi.¹⁶ Je síce jednoznačné, že zo šľachtického stavu vyplýva nezdaniteľnosť, v ich prípade však je to úplne naopak: nezdanenosť im časom priniesla aj šľachtictvo. Z Bratislavskej stolice poznáme aj takého jednousedlostného šľachtica, ktorý ako poddaný zo zemepanského mesta prijal miesto majerníka (allodiator) u bratislavského prepošta a žil so svojou rodinou na prepoštovom šľachtickom majetku v Kostolnej pri Dunaji. Patril dokonca k bohatším jednousedlostným.¹⁷

Aj to je isté, že medzi jednousedlostnými sa vyskytujú aj takí, ktorí sa ku svojim pozemkom dostali po ženskej dedičskej línii a ktorí sa už v prvej polovici 16. storočia nepovažovali za plnoprávných šľachticov – myslíme tým na šľachtictvo po matke (*post matrem*) a po manželke (*post uxorem*) –,¹⁸ ale keďže bývali na šľachtickej usadlosti, boli zdaňovaní ako

¹³ Urbár Ostrihomského arcibiskupstva „*Liber Sancti Adalberti*“ (MOL E 156. Urbaria et conscriptiones, fasc. 45., no. 25) vymenúva roku 1553 nasledujúce obce Nitrianskej stolice, ktoré obývali predialisti: Malý Kýr, Cetín, Paňa, Neverice, Dyčka (dnes súčasť Vrábľov). Všetci podliehali stolici arcibiskupských predialistov vo Vrábľoch.

¹⁴ K jeho osobe pozri NEUMANN, Tibor. *A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 5.) Győr, 2007, s. 77–80. — Vdova vystupuje na zozname jednousedlostných šľachticov z roku 1542 ako „relicta domina Elena condam domini Syrothynezy“ (s. 502).

¹⁵ Napr. 1531, s. 39–40: „liberi swelle“; 1533, s. 202: „nobiles regii VIII swella“, s. 204: „liberi per svellam“, „liberi per ius Svella“ atď. — V tomto čase už obývali viacero obcí Čachtického panstva. Vo všeobecnosti sa spomínajú v rámci tej ktorej obce, ale roku 1546 (s. 585) ich vymenúvajú medzi jednousedlostnými šľachticmi.

¹⁶ Kráľ Rudolf roku 1590: MOL A 57. Libri regii, 4. zv., s. 668–670. (Vtedy sa ich mená zapísali v nasledujúcej forme: „nobilium Martini, Iacobi et Matthiae Sedo vocatorum, fratrum carnalium in possessione Koztolna commorantium, filiorum vero nobilis quondam Emerici filii providi Marcy fratris providorum quondam Iacobi et Georgii eotunc colonorum in possessione Thwran vocata commorantium“). Por. potvrdenie od Ferdinanda II., 24. februára 1628. febr. 24: MOL A 57. Libri regii, 7. zv., s. 700–707 atď. — Por. SZIKLAY, János – BOROVSZKY, Samu (ed.). *Nyitavármegye* (Magyarország vármegyéi és városai IV.). Budapest, b.r., s. 165.

¹⁷ NEUMANN, T., Vízköz, ref. 2, s. 429 (pozn. č. 71), s. 447.

¹⁸ ENGEL, Pál – KRISTÓ, Gyula – KUBINYI, András. *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, 1998, s.

jednousadlostní. Hoci odborná literatúra v tejto súvislosti zastáva názor, že na prelome 15. a 16. storočia sa skončila éra ľahkých možností získať šľachtictvo,¹⁹ niekoľko miestnych príkladov robí toto konštatovanie menej jednoznačným. V obci Žlkovce zaznamenali jedného šľachtica s jednou usadlosťou, o ktorom vieme, že predtým bol tunajším poddaným, ale roku 1539 získal za svoje služby od svojich zemepánov, Majtényiovcov, dve pusté polovičné poddanské usadlosti a dve vinice. Keď v nasledujúcom roku túto súkromnú donáciu potvrdil aj kráľovský miestodržiteľ Alexej Thurzo, z poddaného sa stal šľachtic.²⁰ S podobným javom sa stretávame aj v prípade rodiny Vančovcov z Tekovských Lužianok. Traja poddaní bratia kúpili roku 1521 od vlastného zemepána za vysokú sumu, 200 zlatých, polovicu panstva Lužianky, ktoré malo v tom čase 4 obývané a tri pusté poddanské usadlosti, medzi nimi aj ich vlastnú.²¹ Týchto sedem usadlostí si pravdepodobne podelili medzi sebou, pretože o 20 rokov neskôr sa v prameňoch objavujú ako jednousadlostní šľachtici.²²

Z vyššie uvedených príkladov najviac vyčnievajú cirkevní šľachtici, teda predialisti, keďže ich počet bol v celokrajinských reláciách vysoký a aj ich právne postavenie je značne odlišné od postavenia šľachty. Nie je však žiadnym prekvapením, že v 40. rokoch 16. storočia ich nachádzame medzi jednousadlostnými šľachticmi. Ich privilégia sa totiž do čias panovania Žigmunda Luxemburského upevnili – odhladnuc od faktu, že boli podriadení svojmu prelátovi a mali osobitné súdne inštitúcie – a prakticky všetky boli totožné s privilégiami šľachty. V zmysle privilegálnej listiny, ktorú získali predialisti z Nitrianskej stolice od kráľa Žigmunda, boli taktiež oslobodení od platenia daní, mýtnych poplatkov, ich prísaha sa pokladala za rovnocennú s prísahou šľachticov, homagium za nich bolo taktiež rovnaké, a dokonca a príležitostne mohli zastávať aj úlohy vykonávané pre kráľa, čo bolo vyhradené pre príslušníkov šľachty.²³ Rovnako vyplácali zo svojich majetkov svadobné dary i dcérsku štvrtinu, ako šľachtici, a rovnako ako oni neplatili ani desiatky.²⁴ Jeden zo súpisov zo 16. storočia vyslovene konštatuje, že v plnej miere žijú podľa zvykov šľachty z ich stolice.²⁵

313–314; NEUMANN, T., Vízköz, ref. 2, s. 436–439.

¹⁹ FÜGEDI, Erik. *Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja* (Osiris Mikrotörténelem). Budapest, 1999, s. 10–11.

²⁰ Poddaný Ján Škoda zo Žlkoviec získava donáciu: MV SR, Štátny archív Nitra, Archív rodu Uzsovic, šk. 57, rok 1540. — Ján Škoda, jednousadlostný šľachtic zo Žlkoviec platí daň od jednej usadlosti: Conscriptio 1549, fol. 255^v.

²¹ SNA, Archív Hodnoverného miesta v Hronskom Sv. Beňadiku, Protocollum B. (Fotokópia: MOL, Diplomatiikai Fényképgyűjtemény [DF] 206 797), s. 176–177.

²² Daňový súpis z roku 1542, s. 501. (Tekovské Lužianky: „Matheus Wanicza”, „Jacobus Wanicza”).

²³ ETHEY, Gyula. *A verebélyi érseki nemesi szék (Különlönyomat a „Magyar Családtörténeti Szemle” 1941. évfolyamának V–1942. VIII. számaiból.)* s. 42–44., I–II.

²⁴ „illi, qui hactenus a solutionibus decimarum semper exempti fuerunt (prout sunt nobiles unius sessionis in eorum terris propriis et praediales certarum ecclesiarum salvis tamen iuribus ipsarum ecclesiarum)...” Zák. čl. 29 z roku 1500: CIH I. s. 660.

²⁵ „Nobiles vivunt omnibus consuetudinibus illorum comitatum, ubi resident, quantum ad birsagia.” *Liber Sancti Adalberti*, 1553. (MOL E 156. Urbaria et conscriptiones fasc. 45., no. 25.) — Zál. Čl. 29 z roku 1529 spomína, že jednousadlostní šľachtici a predialisti niektorých cirkví boli aj dovtedy oslobodení spod platenia

(Môžeme dodať, že v novoveku sa to netýkalo používania erbu a predikátu, ktorých užívanie bolo pre nich zakázané).²⁶

Je nápadné, že stredoveké zákony sa obvykle nezaoberali cirkevnými šľachticmi, čo spolu s tým, že za bežných okolností nemali poddaných, dáva tušiť, že zákony vzťahujúce sa na jednousedlostných platili aj pre nich. Kráľ Matej sa však napriek tomu snažil rozlíšiť ich, aby ich mohol zdaniť rovnako ako poddaných – čo sa mu občas aj podarilo.²⁷ Neskôr však aj jagelovskí panovníci zdôrazňovali ich rovnaké povinnosti s jednousedlostnými šľachticmi. Približovanie sa oboch skupín pripomína aj zákon z roku 1522: vtedy to sformulovali tak, že cirkevní šľachtici, ktorí „plnia povinnosti šľachticov, sú považovaní za šľachticov“, aj jednousedlostní sú povinní platiť daň rovnakým spôsobom.²⁸ Ďalšou zastávkou tohto vývoja bolo, že zákon z roku 1546 už pojednával priamo o kráľovských a cirkevných jednousedlostných šľachticoch!²⁹ Z toho jednoznačne vyplýva, že približovanie sa alebo vzdľaňovanie sa oboch skupín, žijúcich veľmi podobným spôsobom života, záležal aj od vôle zdaňujúceho (a samozrejme aj na schopnostiach vykonávateľov jeho vôle).

Z vyššie uvedeného jednoznačne vyplýva, že pod pojmom „jednousedlostný šľachtic“ v polovici 16. storočia nenachádzame len osoby s krajinským šľachtictvom. Navidomoči sem zaradili každého, kto nemal poddaných, ale v zmysle stredovekého chápania mal majetok, z čoho mu vyplývala povinnosť vojenskej služby. Tento úsudok môžeme podoprieť jedným príkladom aj zo stredoveku, a to práve z obdobia panovania Mateja Korvína. Roku 1483 kráľ ako protiváhu pre časté pustošivé turecké vpády oslobodil všetkých slavónskych šľachticov disponujúcich jednou usadlosťou spod povinnosti zaplatiť vojenskú daň vo výške pol zlatého.³⁰ Mandát vydaný o šesť rokov neskôr ozrejmuje, z koho okrem iných pozostávala táto výsadná skupina: v liste totiž vyjadril svoju nespokojnosť, že „všetci, čo patri k hradu

desiatku. CIH I. s. 660.

²⁶ ETHEY Gy., ref. 23, s. 42–44; SZÉKELY, Ottokár. Az egyházi nemesség. In ANGYAL Dávid (ed.). *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. Roč. V. Budapest, 1935, s. 38–40; OSLANSKÝ, FRANTIŠEK. Predialisti Ostrihonského Arcibiskupstva na Slovensku do začiatku 16. storočia. *Historický časopis* 34, 1986, 4, s. 487–508.

²⁷ Register z roku 1467, zák. čl.1: DRH II. s. 165–166., SOLYMOSI, L., ref. 3, s. 129, 133. — Por. s nariadením o vykonaní zdanenia vydaným pre Gemerskú stolicu roku 1487: DRH II. s. 324. — Zák. čl. 6 z roku 1475 však jednousedlostných šľachticov rovnako ako predialistov oslobodzuje spod platenia vtedy vyrubenej dane: DRH II. s. 224.

²⁸ „Et quod praediales ecclesiarum, qui nobilium vices gerunt, seu pro nobilibus reputantur, instar nobilium unius sessionis contributiones praenotatas facere teneantur.“ Zák. čl 19 z roku 1521: CIH I. s. 794.

²⁹ „nobiles quoque unius sessionis tam regales, quam ad ecclesias pertinentes“. Zák. čl. 6 z roku 1546. KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (ed.). *Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1526–1608. évi törvényczikkek*. Budapest, 1899. (ďalej CIH II.) s. 178. — Ako protiklad k cirkevnému šľachticovi sa už v 15. storočí používal termín „kráľovský šľachtic“, pozri napr. 1477: Biskupský archív v Nitre, Archív Nitrianskej Kapituly 65–15 (DF 273 670). Tu pri uvedení do majetku zaradili prítomných susedov do kategórie *nobiles regales a nobiles archiepiscopales*.

³⁰ „fidelium nostrorum universorum unius sessionis nobilium intra ambitum regni nostri Sclavonie ubivis commorantium“. MOL A 57. Libri regii 5. zv., s. 523–524 (13.február 1483).

Kemlek, sú jednousadlostní šľachtici“, ktorí vždy boli povinní slúžiť hradu, ale už dlhšiu dobu sa vyhýbajú právomociam hradu. Preto im prikázal, aby svoje povinnosti voči hradu plnili.³¹ Či už bol šľachtický status predialistov z Kemleku opodstatnený alebo nie, z listu jednoznačne vyplýva, že súčasník pokladal za prirodzené: jednousadlostný šľachtic nemusí mať bezpodmienečne krajinské šľachtictvo.

Ak čítame zákonné články – kde, ako som už podotkol, sa jednousadlostní šľachtici objavujú iba v súvislosti so zdaňovaním a s tým súvisiacimi vojenskými povinnosťami – môže sa zdať, že pojem jednousadlostný nie je nič viac, než výraz používaný pri zdaňovaní: výbercov daní navonok vôbec nezaujímal, či má vlastník majetku aj poddaných alebo či je skutočným šľachticom (tu je opäť výnimkou kráľ Matej Korvín, ktorý pre zvýšenie svojich príjmov z daní roku 1467 oslobodil spod platenia úžitku komory (*lucrum camerae*) len tých, ktorí disponovali privilegiálnou listinou, potvrdzujúcou ich šľachtictvo.³² Na dôkaz by som spomenul jednu zaujímavú listinu, ktorá je podľa mojich doterajších vedomostí v celom pramennom materiáli zachovanom zo stredoveku výnimočnou v tom, že osoba vystupujúca v texte sa sama nazýva jednousadlostným šľachticom.

Roku 1501 začal drobný šľachtic z Očkova súdny spor proti Františkovi Ocskaimu, ktorý bol od neho oveľa majetnejším, z dôvodu, že ho tento uvrhol do väzenia. Ocskai sa bránil tým, že odporca bol jeho vlastným poddaným (predialistom) a nie je šľachticom. Navrhovateľ – drobný šľachtic vtedy vyhlásil, že hoci jeho rodičia naozaj nie sú šľachticmi, on, odkedy sa oženil so šľachtickou ženou a býva na jej šľachtickom pozemku, vždy a „pri každej súvislosti ho započítali medzi jednousadlostných šľachticov stolice“. Tento fakt potvrdil aj nitriansky podžupan, ktorý podrobne pojednal o tom, čo znamenalo byť jednousadlostným šľachticom: povinnosť platiť kráľovskú daň – teda *taxu regiu*, ako aj plnenie vojenskej povinnosti, vzťahujúcej sa na jednousadlostných šľachticov (*exercituatio*). Z jednoduchého sporu vyvolaného násilím sa stal spor o status, v ktorom navrhovateľa, keďže nevedel dokázať šľachtický pôvod svojej manželky dôveryhodnými listinami, uvrhli do „večného stavu večného poddanstva“ a vyhnali ho z jeho usadlosti.³³ Drobný šľachtic, takto prinútený opustiť Očkov, sa najskôr nastáhoval do zemepanského mesta Piešťany, jeho syn neskôr kúpil v obci Brunovce časť šľachtického majetku,³⁴ kde žil aj o niekoľko desaťročí neskôr ako

³¹ „universi et singuli nobiles unius sessionis in pertinentiis castris nostri Kemlek constituti et commorantes“. MOL A 57. Libri regii 9. zv., s. 768–769. (10. máj 1489).

³² Zák. čl. 1 z roku 1467. DRH II. s. 165–166.

³³ „instar ceterorum nobilium unius sessionis semper in ipso comitatu Nitriensi in medium nobilium in quibusvis connumerati fuissent ... dictum Martinum actorem a multis annis, quibus videlicet ipse condam Andreas Ilmery honore vicecomitatus usus fuisset, in medium nobilium unius sessionis tam ratione taxarum regie maiestatis, quam etiam ratione exercituacium(!) connumerasse eidem condam Andree Ilmery manifeste constitisset ... iugo perpetuae servitutis et rusticitatis relinquendo et in exilium ponendo“. DL 95 449. (Archív rodiny Ocskay), spor medzi Františkom Ocskaiom a Martinom *Kwzy* Ocskaiom v rokoch 1501–1504.

³⁴ Biskupský archív v Nitre, Archív Hodnoverného miesta Nitrianskej Kapituly 1520–1530/958 (DF 273 407.) — Listina ho uvádza ko Jána Ocskaiho z Piešťan, syna Martina z Očkova. Neskôr sa objavuje aj ako Ján *Kussy*

jednousedlostný šľachtic, kým v dôsledku vraždy nebol roku 1549 donútený odísť utiecť.³⁵ Drobný šľachtic v právne napadnuteľnom postavení sa teda mohol brániť tým že je šľachticom s jednou usadlosťou, veď platí kráľovskú daň vyrubenú pre túto skupinu obyvateľov a spolu s nimi vykonáva aj vojenské povinnosti.

Zosumarizujúc vyššie uvedené, zistíme nasledovné skutočnosti: označenie jednousedlostný šľachtic neoznačovalo spoločenskú vrstvu, pretože krajinských, cirkevných a hradných šľachticov nie je možné pokladať za jednoliatu vrstvu už len pre ich odlišné právne postavenie. Táto – výlučne zdaňovacia – kategória obsahovala všetky také osoby, ktoré boli z nejakého dôvodu, najmä výsady týkajúcej sa zdanenia odlišené od poddaných, ale poddanými nedisponovali – presnejšie, nevlastnili poddaných v momente daného zdanenia. Ak totiž preskúmame tie rodiny, ktoré sa pokladajú za jednousedlostné, jednoznačne sa ukáže, že niektoré bohatšie rodiny v jednom roku držia jedného – dvoch poddaných, a vtedy samozrejme nie sú pokladaní za jednousedlostných, ale v nasledujúcom roku ich opäť nachádzame medzi jednousedlostnými. (Samozrejme, dôvodom môžu byť aj snahy o zneužitie systému, teda o zatajenie zdanenej jednotky, ale určite nie vo všetkých prípadoch). Ako príklad uveďme rodinu Borcsányiovcov. Majetky vlastnili tak v Nitrianskej, ako aj v Trenčianskej stolici, ale v 20. rokoch 16. storočia sa v dôsledku jednej nevydarenej obchodnej transakcie pri nákupe vína zadlžili a museli sa vzdať časti svojich majetkov.³⁶ Situáciu skomplikoval aj ďalší fakt, a síce, že v jednej generácii sa trom otcom narodilo 17 detí, z toho 11 synov,³⁷ čo rodinu priviedlo k tomu, že v 30. rokoch jej členovia klesli medzi jednousedlostných. Sem-tam sa síce objavili vo vlastníctve niektorého príslušníka rodiny jedna až dve zdanené porty či niekedy pustá poddanská usadlosť.³⁸ Uhorské dedičské zákony sú samozrejme rovnako zodpovedné za schudobnenie šľachty, ako aj to, že v jednotlivých šľachtických obciach bolo každodennou realitou dedenie v dcérskej línii, ako aj uzatváranie manželstiev medzi poddanými a šľachticmi a tiež časté kúpnopredajné transakcie.

Pre neustále majetkové fluktuácie sa zlievajú hranice medzi šľachticmi s jednou usadlosťou, ktorí boli skutočnými šľachticmi a drobnou šľachtou, disponujúcou niekoľkými poddanými. Zrejme dôsledkom tohto faktu je, že niektoré zákony zaraďujú do rovnakej kategórie jednousedlostných a aj tých šľachticov, ktorí mali menej ako desať poddaných.³⁹ Výsledkom

(pozri nasledujúcu poznámku). Toto priezvisko je pravdepodobne totožné s priezviskom *Kwzy* uvádzaným v predchádzajúcej poznámke.

³⁵ „Brwnocz — Ioannes Kwssy, curia I, auffugit propter homicidium servitoris domini Bathori.“ Daňový súpis z roku 1549, fol. 186^r.

³⁶ SNA – Archív Hodnoverného miesta Hronskobeňadiského Konventu, Protocollum B. (DF 206 797), s. 186–187 (1524).

³⁷ Okrem vyššie uvedeného údajja pozri aj SNA, Hodnoverné miesto Turčianskeho Konventu, Protocollum Vetus (DF 274 521) fol. 21^{r-v} (1513).

³⁸ Napr. roku 1533 spísali v jednej kúrii troch šľachticov (pôvodných šesť opravili na 3, s. 173), roku 1549 spísali v jednej kúrii dvoch šľachticov (fol. 202^r., 263^v), por. aj daňový súpis z roku 1552, s. 52.

³⁹ Zák. čl. 11 z roku 1459 DRH II. s. 113; Zák. čl. 2 z roku 1463, tamže s. 134.

tohto pojednania je poznatok, že ak hovoríme o vrstve ľudí na najnižšom stupienku šľachtickej hierarchie, nepoužívajme výlučne termín jednousadlostný šľachtic, ktorý sa ujal v stredoveku a používal sa výlučne pri zdaňovaní. Používajme pre túto spoločenskú vrstvu jednoducho označenie drobná šľachta, čo je v súlade s označením *minores* a *inferiores nobiles* v zákonných článkoch.⁴⁰

Cituj:

NEUMANN, Tibor. „Jednousadlostný šľachtic“. K objasneniu stredovekého pojmu. In *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 2. ISSN 1337-6861

Dr. **Tibor Neumann** PhD. je mladým vedeckým pracovníkom oddelenia stredoveku na Historickom ústave Maďarskej akadémie vied v Budapešti. Oblasťou jeho vedeckého záujmu je obdobie neskorého stredoveku s orientáciou najmä na Nitriansku a Bratislavskú stolicu. Je autorom monografie *A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár 2007, 236 s. a editorom pramennej edície *Zsigmondkori oklevéltár*. Publikuje v maďarských i zahraničných periodikách. Kontakt: tneumann@tti.hu

⁴⁰ Pozri napr. zákon z roku 1498 o šľachtických vrstvách, nezávislých od otázky zdaňovania: *baro, nobiles potiores, mediocres, inferiores* (CIH I. 594), ktoré sú podľa môjho názoru v súlade s praxou, ktorá sa dá sledovať v dobových dokumentoch. Por. aj zák. čl. 25 z roku 1495 so skupinou *nobiles mediocres et pauperes* CIH I., s. 576.